

ГОЛОДОМОРИ В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК РАДЯНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Сучасна історична наука має багатий досвід дослідження проблеми голодоморів в Україні. Більшість українських істориків мають усі підстави стверджувати, що українські голодомори як 1932–1933 так і 1946–1947 рр. були не наслідком природних катаклізмів, а цілеспрямованою акцією сталінського керівництва. Автор не підтримує ту думку, яку час від часу мусують політики та засоби масової інформації, що голод виник внаслідок прорахунків влади і несприятливих погодних умов, насамперед посухи. Ще страшніше, що голодомори використовувались як чинники та важелі національної політики в СРСР, які застосовувались з конкретною ціллю: або вплинути на непоступливе українське селянство, яке не охоче вірило у переваги комунізму, або вплинути на соціальну та національну структуру усього народу. Як не цинічно це звучить, але найстрашнішим наслідком голоду стало навіть не винищення мільйонів громадян, а зміна національного характеру української нації, моральний занепад людей, для яких існувала тільки проблема виживання: наїстися чи загинути. Голодомори руйнували психологію українців: нищили їх мораль, віковічні звичаї, світосприймання, робили покірним, байдужим до всього натовпом, який легко піддається асиміляції. Відомий радянський правозахисник кінця 1980-х років А. Сахаров озвучив думку більшості сучасних істориків, що вивчають період сталінізму в українській історії: «Антинародний характер сталінізму проявився у [...] властивій Сталіну українофобії»¹.

Одним із перших сформував думку, що голодомори 1932–1933 рр. та 1946–1947 рр. були ідентичними за причинами і мали за мету поставити на коліна увесь народ, відомий дослідник історії України та Поділля професор І.Г. Шульга².

Під виглядом заготівель держава проводила фактично повну реквізицію продовольчих ресурсів села і тим самим прирікала селянство на голодне животіння, смертельну безвихідь. Із врожаю 1946 р. лише Вінниччина здала в план хлібозаготівель 375923 тонн збіжжя, або стільки ж, як у 1932 р., коли область займала вдвічі більшу територію³. Завдання партійних органів було одне – хлібопостачання завершити достроково.

Українські голодомори насамперед повинні були ослабити біологічну силу народу. Супутниками голодомору завжди виступали хвороби, епідемії та різке падіння народжуваності. За підрахунками сучасних істориків, якби українці, що відзначалися високою народжуваністю в Європі, мали щороку нормальний приріст пересічно 2,1%, то тоді, як показують розрахунки, у 1983 р. їх було б щонайменше 100 млн. Досить порівняти пропорції чисельності українців і росіян на початку та наприкінці минулого століття, щоб вочевидь переконатися у

цілеспрямованій політиці винищення українського народу. За переписом 1897 р., українців було 26,4 млн., а росіян 55,8 млн., тобто вдвічі більше. У 1983 р. їх було 42 млн., а росіян стало 143 млн., тобто майже вчетверо більше⁴.

Голодомори лише доповнили жахливу картину змін в українському суспільстві, що розпочалися ще з подій громадянської війни, воєнного комунізму, репресій. Вони кардинально змінили національну та соціальну структуру українського суспільства. Події 1932–1933 та 1946–1947 років лише підтвердили тезу, що починаючи з 1930-х років сталінське керівництво почало шукати ворогів серед цілих народів.

Голод 1932–1933 рр. збігся у часі із завершенням «українізації». На думку С.В. Кульчицького, «доки Сталін боровся за владу, він був кращим другом національних республік. У боротьбі із своїми супротивниками він відчував крайню потребу в підтримці найбільшої радянської республіки – УСРР та найбільш чисельної, після російської, республіканської партійної організації – КП(б)У⁵. Якщо в 1930–1932 роках найголовнішим завданням влади була прискорена колективізація сільського господарства, і керівництву потрібна була у цьому підтримка національно налаштованих комуністів, то після провалу хлібозаготівель, влада шукала винних. На її думку, основна причина провалу хлібозаготівель – «перекручення лінії партії у галузі національної політики та культурного будівництва»⁶. Політика українізації була спрямована на загравання до українського селянства, за словами М. Скрипника: «Шлях свідомого пролетаря: щоб український селянин пішов за донбаським пролетарієм, у соціальному плані став на бік донбаського пролетарія, треба, щоб донбаський пролетарій став на бік українського селянина в національному змісті. Українська культура є одна з передумов перемоги соціалізму на Україні»⁷. Проте, вона у свою чергу сприяла формуванню української нації, хай і під пильним оком комуністичного режиму, сприяла збереженню історичної пам'яті, свідомості, культури.

Голодомор 1932–1933 рр. ставив перед собою конкретні завдання завдати нищівного удару українському селянству, а значить усьому українському. Незважаючи на те, що голодомори в основному були спрямовані проти українського селянина, вони зачепили представників усіх національностей, що проживали в сільській місцевості. Насамперед, ця теза більше стосується центральної та південної України, де національна структура населення була досить строката.

Встановити справжню кількість загиблих «ледарів», «нероб», «бандитів» (за оцінкою влади), на жаль, фактично неможливо, проте за оцінками оперуповноважених ДПУ у 1932–1933 роках лише в окремих селах Поділля загинуло 10–12% населення⁸. І. Шульга вказує, що на Поділлі у 1932–1933 рр. померло 1 669 564 особи⁹.

Голодомор вміло було використано для знищення національних українських інституцій за межами республіки та зміни національного складу в

Україні. 15 грудня 1932 року ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР видав директиву за підписом Сталіна та Молотова про припинення «українізації». В ній говорилося, що партія і уряд засуджували «українізацію» ряду районів СРСР, що може зіграти на руку «буржуазно-націоналістичним елементам». Тому партійним і радянським органам Далекого Сходу, Казахстану, Центрально-Чорноземної області були дані вказівки «негайно призупинити подальшу українізацію і перевести всю українізовану періодику на російську мову, а до осені 1933 р. підготувати до переходу на російську мову і школи»¹⁰. Наприклад, на Кубані розпочалися масові депортації українських козаків (до 200 тис.), а на їх місце присилали цілі села з глибин Росії. Аналогічні дії проводила влада й в Україні, внаслідок чого дуже змінився національний склад населення на користь росіян, особливо в Південній Україні. Так, тільки в грудні 1933 р. в Україну було переселено майже 120 тис. осіб, переважно жителів Іванівської, Горьковської областей, Центральних чорноземних районів Росії¹¹.

Саме із голоду 1933 р. в СРСР зростають безпідставні звинувачення німців, поляків, чехів, представників інших національностей у «шпигунстві», «контрреволюційній діяльності» тощо. В 1933 р. у резолюції об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У підкреслювалось, що «послаблення більшовицької пильності [...] в роботі серед трудящих національних меншин, особливо серед польського і німецького населення [...] призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів фашистськими елементами»¹².

Офіційна пропаганда не змогла приховати страхітливі цифри втрат населення у 1946–1947 рр., про що свідчить листівка, знайдена на території Берездівського району Кам'янець-Подільської області у 1946 році: «Більшовики хочуть викликати в Україні голод, подібно, як це було в 1930–1933 рр., коли загинуло понад 7 млн. українців. Чи хочете, щоб жили Ви і Ваші діти? Чи хочете мати чим прогодувати худобу? Чи хочете, щоб не було кривавих війн? Коли так – тоді є вихід один: все, що тільки можливо – ховайте! Не давайте нічого з України ворогові! Допомагайте сусід сусідові! Ваша праця – ваш хліб! Українські повстанці»¹³.

Будучи в стані ейфорії від воєнної перемоги, кремлівські верховоди вирішили втретє вжити проти непокірного українського народу випробувану ними зброю – голод. У повоєнний період особливе занепокоєння у влади викликали антиколгоспні настрої, які поширилися ще під час війни. В цих умовах радянська влада розробляє нові заходи щодо підйому сільського господарства, які за своєю суттю були такими ж репресивними та тоталітарними, як і попередні. Тепер «класовий ворог» був виявлений серед самих колгоспників. Саме продовольчі невдачі штовхали керівництво держави до пошуку нових ворогів. Не випадково репресії розпочалися з України, де під час окупації багато селян вийшли з колгоспів, повернулися до одноосібного ведення господарства, а після повернення радянської влади не бажали повертатися в колгосп.

Радянському уряду та партії не вдалося остаточно витравити з українського колгоспника почуття дрібного власника, а колгоспна система господарювання як джерело коштів для вирішення завдань країни, як форма свого роду державного кріпосництва залишалася без змін. Під виглядом заготівель держава проводила фактично повну реквізицію продовольчих ресурсів села і тим самим прирікала селянство на голодну смерть.

Голод змусив певну частину населення відкрито виступити проти радянської влади. Воно все частіше вдавалось до агітації проти радянської влади, прихованого саботажу, а в деяких випадках навіть до терористичних актів щодо партійного, радянського, комсомольського, колгоспного активу.

Значна частина населення України, зневірившись у ефективності діяльності влади та покладаючись на власні сили, шукала порятунку від голоду в західних областях України. Так, за даними адміністрації Козятинської залізничної станції, лише через цей важливий залізничний центр за добу проїжджали на захід України більше 15 тис. пасажирів. Ще більше їх минало станцію Жмеринка¹⁴.

Тисячі жебраків можна було зустріти на території Тернопільської, Волинської, Львівської та інших західних областей. Місцеве населення зі співчуттям ставилось до побратимів-українців, ділилося з ним харчами. Проте навіть цей шлях порятунку був часто перекритий так званими загороджувальними загонами, які затримували тих, хто їздив залізничним транспортом без спеціальних перепусток. Лише 7 і 8 березня 1947 р. на станціях Вінницької залізниці було знято з залізничних потягів 416 жителів Вінницької, 44 – Кам'янець-Подільської областей¹⁵. Влада західних областей України скаржилась, що селяни з Вінницької, Кам'янець-Подільської, Одеської, Запорізької, Дніпропетровської областей загострюють та впливають на нестабільну ситуацію в Західній Україні, оскільки ведуть антирадянські розмови на кшталт: «На Сході посуха, хліба немає»; «В колгоспах немає сенсу працювати, тому що хліб забирають»; «Де колгоспи – там немає хліба»; «Добре вам, що у вас землю не відібрали»; «У нас землю забрали в колгосп. Почекайте – ось і у вас будуть колгоспи – тоді будете знати...».

Російський історик В.Ф. Зима стверджує, що голод привів до «війни за шматок хліба голодних проти голодних»¹⁶. Голодні міські жителі грабували села, а селяни направлялися в міста. За підсумковими довідками МВС СРСР кількість кримінальних злочинів і число засуджених в 1946–1947 рр. порівняно з 1945 р. значно зросли, а найпоширенішим злочином стали дрібні крадіжки. Всього за кримінальні злочини в СРСР у 1947 р. було засуджено більше 1,3 млн. осіб¹⁷.

В розгул голоду з метою активізації хлібозаготівель, для підсилення ефективності битви за хліб, (замінивши на цьому посту М. Хрущова), Сталін знову посилає в Україну свого вірного соратника Л. Кагановича, який очолив ЦК КП(б)У та вичавив останні кілограми хліба з українського села. 2 серпня 1947 р. він в листі до секретарів обкомів КП(б)У, МДБ, Прокурора УРСР про

антирадянські дії ворожих елементів в Україні вимагав прискіпливо розглянути 129 найяскравіших випадків антирадянської злочинної діяльності і негайно доповісти¹⁸.

Свідчення документів та матеріалів показують, що оцінка та реакція населення України на голод 1946–1947 рр. була різноманітною. Але навіть простий селянин-хлібороб зрозумів, що черговий раз радянська держава залишила селян напризволяще. Інша справа, що не кожен готовий був висловити свої думки вголос і захистити свої права.

Штучні голодомори 1932–1933 рр. та 1946–1947 рр. дають підстави говорити про геноцидний характер здійснюваної владою політики. А в цілому усі перші 30 років радянської влади мали характер етноциду – процесу розмивання українського етносу. Голодомори разом із громадянською війною з її білим та червоним терором, репресіями перетворились на важливі чинники національної політики. Поряд з активним промисловим будівництвом на території України, що супроводжувалися масовим переселенням на українські землі фахівців з інших республік СРСР, вони значно змінили національну та соціальну структуру українського народу. Для заповнення посад в Україну, особливо в міста, переселялися заохочувані радянським урядом сотні тисяч росіян. Про швидкозростаючу їхню кількість говорить така статистика: якщо у 1939 р. в Україні проживало 4 млн. росіян, тобто 12% усього населення, то до 1959 р. – майже 7 млн., або 16%. На Західній Україні, де до війни росіян практично не було, у 1959 р. їхня чисельність становила 330 тис., або 5% населення¹⁹. За соціальним станом вже в 1944 р. 79,2% з них припадало на адміністративно-керівний апарат²⁰. Через те, що російська громада, як правило, скупчувалася в певних регіонах, вона змінила наявну етнічну структуру цих теренів.

Лідери адміністративно-командної системи пішли далі проголошеного «вождем народів» Сталіним гасла «Проводити національну політику з дотриманням принципу видимого інтернаціоналізму»²¹. Десятиріччями спостерігалось зневажливе ставлення до національної самосвідомості народів, їх національної психології, традицій, релігійних вірувань, а ще гірше – не враховувалась схильність народів до історичного місця проживання, що викликало порушення консолідації націй на своїх одвічних територіях.

¹ Сахаров А.Д. Тревога и надежда. – М., 1990. – С. 27.

² Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993.

³ Там само. – С. 152.

⁴ Наконечний Є. Імперська таємниця 1946 р. // Україна молода. – 2000. – 16 лютого. – С. 6.

⁵ Кульчицький С. Курс – українізація // Родина. – 1999. – № 8. – С. 110.

⁶ Шліхтер О.Г. Чергові завдання культурного фронту // Більшовик України. – 1933. – № 7–8. – С. 37.

⁷ Скрипник М.О. До теорії двох культур. – Харків, 1928. – С. 15.

⁸ Шульга І.Г. Вказана праця. – С. 11.

⁹ Там само. – С. 123.

¹⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5282. – Арк. 4.

¹¹ *Мицик Ю.А., Бажан О.Г.* Історія України: Посібник для вступників до вищих навчальних закладів. – К., 2001. – С. 79.

¹² Партробітник України. – 1993. – № 16. – С. 35.

¹³ Державний архів Хмельницької області. – Ф. 487. – Оп. 4. – Арк. 31.

¹⁴ *Романюк І.* Трагічні події 1946–1947 рр. на Вінниччині // Голод 1946–1947 років в Україні: Причини і наслідки: Міжнародна наукова конференція (Київ, 27 травня 1997 р.): Матеріали. – К., 1998. – С. 152.

¹⁵ Там само. – С. 152.

¹⁶ *Зима В.Ф.* Социология бесправия. Реакция сталинской юстиции на голод в СССР 1946–1947 гг. // Социс. – 1999. – № 2. – С. 92.

¹⁷ Там само. – С. 97.

¹⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4960. – Арк. 212.

¹⁹ *Субтельний О.* Україна: історія / 2-е вид. – К., 1992. – С. 421.

²⁰ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. Головна редакційна колегія (голова *І.О. Герасимов*, заступники голови *І.Т. Муковський* і *П.П. Панченко*, відповідальний секретар *Р.Г. Вишенський*). – К., 2000. – С. 576.

²¹ *Бугай М.Ф.* «За повідомленням НКВС СРСР, були переселені...». Про депортацію населення з України у 30–40-і роки. – К., 1992. – С. 64.